

MODELE ȘI MECANISME DE TRANSFORMARE A REPREZENTĂRII SOCIALE

Mihai ȘLEAHTIȚCHI

Universitatea Liberă Internațională din Moldova

Most experts centered upon the systematic study of the social representations agree with the idea that the transformation of the later occurs as a result of the fluctuations that take place at the level of the social context and/or in the context of daily practices.

How exactly does this phenomenon take place? There are two answers to this question that seem to be extremely interesting - the one of C.Flament, C. Guimelli and the one of P. Mannoni. According to C.Flament and C. Guimelli, the transformation of the social representation represents an ample process consisting of six consecutive phases: the emergence of the event bearing a strong impact upon the group, the alteration of the exterior circumstances, the emergence of new behavioural practices and their increased frequency, the activation of the cognitive schemes able to prescribe new practices, the reorganization of the social representation field and finally the admission of “strong” elements in the central system of the representation. As to P.Mannoni, he believes that the transformation of the social representation is the result of two separate mechanisms. In the first mechanism the evolution is determined by the modification of mentalities which act like stimuli in the process of elaboration of social practices. In the second mechanism, the external circumstances change and which increases the chance of the representation to get new forms and meaning.

Reprezentările sociale, precum s-a demonstrat nu o singură dată [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9], redau constituențe psihomentale a căror structură se află în corespondență deplină cu ceea ce se întâmplă la nivelul contextelor (economice, politice, culturale, situaționale etc.) ori cel al practicilor. Fiind extrem de sensibile la instituirea stărilor de instabilitate/bulversare existențială, ele fac mereu dovada faptului că duc un mod de viață *sui generis*, „comunicând unele cu altele, opunându-se și transformându-se armonios, dispărând numai pentru a re-apărea în noi veșminte”.

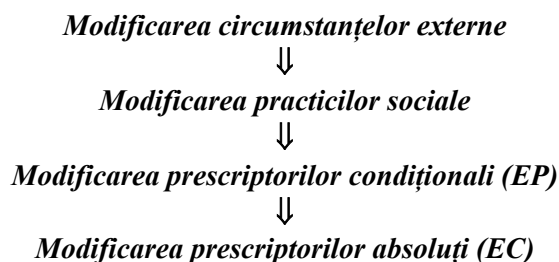
Întrucât procesul de transformare a câmpurilor reprezentative nu se impune de o manieră haotică/instantanee, este firesc să presupunem că întreaga lui desfășurare poate fi posibilă doar în baza unor modele sau/și mecanisme bine ajustate, adică a unor sisteme funcționale prin care se produce elaborarea continuă și direcționată a energiilor dinamizante necesare.

Care sunt aceste modele sau/și mecanisme?

Parcurgerea atentă a surselor de specialitate pune în evidență existența a cel puțin trei constructe ideatice apte să ofere un răspuns mai mult sau mai puțin explicit la întrebarea formulată mai sus – *teza lui C.Flament*, *teza lui C.Guimelli* și, respectiv, *teza lui P.Mannoni*.

Teza lui C.Flament

În viziunea lui C.Flament [10, 11], continuator consacrat al operei moscoviciene și, totodată, unul dintre cei mai de seamă exponenți ai școlii psihosociologice de la Aix – en – Provence, transformarea reprezentării sociale nu este și nici n-a fost vreodată un lucru simplu, ea cunoscând, de regulă, parcurgerea a patru etape consecutive. Schematic, denumirea și ordinea de apariție a acestora poate fi redată astfel:

Circumstanțele externe, după C.Flament, redau toate acele evenimente care sunt străine reprezentării și care, concomitent, o vizează într-un fel sau altul. Exemplificând, el aduce în lumină cazul cu myxomatoza

iepurilor (= *boală contagioasă a iepurilor de casă produsă de un virus, manifestată prin inflamarea mucoaselor nazale și oculare și prin tumori în diferite regiuni ale corpului*): deși nu depinde în nici un chip de reprezentările sociale proprii vânătorilor (este exterioară lor), aceasta induce, totuși, o stare de tensiune cognitivă aptă să revendice anumite schimbări de accentue în relațiile cu reprezentanții vizați ai lumii animale.

Dând “frâu liber” impulsurilor de adaptabilitate disociate în sistemul psihic uman, modificarea circumstanțelor externe face ca și *practicile sociale* ale indivizilor să nu mai fie ca odinioară. Încetul cu încetul, afirmă C.Flament, observăm cum nu mai suntem cei de odinioară, cum liniile acționale ale fiecăruia din noi capătă configurații necunoscute, cum, în sfârșit, dorim și tindem să facem altceva. Ajungem, în cele din urmă, să realizăm că atunci când ne lovim de *un ambient reorganizat*, devenim, *volens-nolens*, purtătorii unor “stiluri intervenționiste de factură nouă” sau, în alți termeni, exponenții unui mod de viață “actualizat”, bine ajustat la cursul evenimential de moment.

Apariția SIDA, pentru a ilustra cu un exemplu probant preluat din investigațiile lui E.Morin [12], a atras după sine utilizarea pe scară largă a prezervativului, readucerea în ordinea de zi a fenomenului de abținere, după cum și diminuarea substanțială a numărului rapoartelor sexuale de proveniență extraconjugală.

Evident, ține să ne atenționeze C.Flament, cele două modificări (a circumstanțelor externe și, respectiv, a practicilor sociale) nu pot să nu-și lase amprenta asupra modului în care evoluează câmpurile noastre reprezentative. Impactul este resimțit, mai întâi de toate, în zona elementelor periferice (= *prescriptorilor condiționali*) [EP]. Căzând sub imperiul noilor realități existențiale, constructele nominalizate, grație caracteristicilor fundamentale de care dispun¹, manifestă maximum de flexibilitate, permițându-ne să suportăm nefamiliaritatea faptelor sau/și fenomenelor de dată recentă. Apoi, schimbările intervenite în perimetrul contextului social sau cel al practicilor cotidiene fac ca și elementele centrale ale reprezentării (= *prescriptorii absoluți*) [EC] să capete contururi mai puțin obișnuite. Ce e drept, lucrurile, la acest moment, nu se produc de la sine, ci în baza unor anumite “reguli de joc”. În principal, consideră C.Flament, este extrem de important ca respectivele categorii de indivizi să sesizeze că (I) elementele centrale/prescriptorii absoluți trec prin faza unor *schimbări semnificative* și că (II) mutațiile intervenite la nivelul contextelor existențiale, iar mai apoi și la cel al practicilor colective sunt *irreversibile în spațiu și timp*². Dacă stările invocate sunt constante și puternice, atunci, cu siguranță, vom deveni martorii a ceea ce poate purta numele de *transformare deplină a reprezentării sociale*. În caz contrar, nu va interveni nimic serios, elementele nou-apărute fiind asimilate doar de către structurile periferice.

Indubitabil, orice transformare deplină a câmpurilor reprezentative existente nu poate fi decât una *graduală*. Un principiu elementar de economie cognitivă, estimează C.Flament, cere ca modificările în cauză să fie minimale. Trebuie să ne așteptăm deci la schimbări ale prescriptorilor absoluți cât mai mici posibile la început, schimbări care vor interveni doar după ce prescriptorii condiționali se vor lăsa “seduși” de noile standarde ale timpului.

În tentativa de a da o apreciere globală schemei pe care a inventat-o, C.Flament ajunge să constate că și ea, asemeni multor altor proiecte similare din sfera cercetării științifice, nu poate pretinde la exhaustivitate. Argumentându-și unghiul de vedere, el arată:

x) “*procesul descris în schemă poate să nu meargă până la capăt, mai ales dacă, pe drum, circumstanțele se schimbă din nou*”;

(y) “*schema nu permite să ne facem o idee despre durata procesului: de la vreo zece ani, așa cum au demonstrat unii, până la trei generații, dacă ne inspirăm din teoriile elaborate de alții*”;

(z) “*schema redă o sinteză discriptivă, acest fapt implicând mai multe virtuți pedagogice decât euristice (constrângerea științifică a schemei este aproape nulă: modelând, de exemplu, procesul de autonomizare a reprezentării sociale a duminicii, vom observa în curând cum se pierde ceva esențial – trecerea de la multiplu la unic)*”.

¹ Orice sistem periferic, vom reaminti, se impune prin patru caracteristici de bază: a) permite integrarea modurilor individuale ale membrilor grupului (= *istoria personală, experiența personală, ansamblul relațiilor personale etc.*); b) suportă eterogenitatea grupului; c) asigură suferință și rezistență în fața contradicțiilor și d) face posibilă racordarea la pulsațiile contextului imediat.

² Timpul și spațiul, găsim în numeroase lucrări de filosofie socială, sunt indicii de bază ai oricăror evenimente. Prin ei putem lesne identifica esența a tot ce ni se întâmplă, fie că este vorba de ceva plăcut sau mai puțin plăcut. Faptul în cauză, fără îndoială, explică credința că pentru a ne schimba mentalitatea (reprezentările sociale, în particular) avem nevoie de vreme sau/și de un alt loc de trai (cu norme, valori, tradiții nefamilare).

Teza lui C.Guimelli

La 1994, C.Guimelli, nume de referință în psihosociologia europeană contemporană, duce la bun sfârșit două studii: *La fonction d'infirmière. Pratiques et représentations sociales* [13] și *Transformation des représentations sociales, pratiques nouvelles et schèmes cognitifs de base* [14], în care, de rând cu multe alte luări de poziție, emite și un unghi de vedere asupra modului în care „rețelele de idei, metafore și imagini” ale celor mulți evoluează ca formă și conținut. Inspirându-se, în bună parte, din ceea ce a reușit să înregistreze anterior C.Flament, el realizează că orice transformare reprezentatională vine să înfățișeze o fază operațională de maximă complexitate, ea incluzând șase faze consecutive.

Prima fază este legată de apariția unui eveniment cu un impact puternic asupra grupului. Evident, evenimentul în cauză nu poate fi decât unul neobișnuit, paradoxal, excentric. Indivizii, nu vom uita [15], își pot remodela intrinsecul doar atunci când cad sub imperiul unor *stranietăți situaționale* care fac inutil apelul la mecanismele de apărare psihologică (cum ar fi, de exemplu, *înlăturarea, intelectualizarea, retracția, raționalizarea ori denegarea*) și care, în același timp, se dovedesc a fi într-o *disonanță considerabilă cu palierele cognitive de moment*.

Pe parcursul celei de-a doua faze, drept urmare a apariției unor evenimente neobișnuite, se produce o modificare vizibilă a *circumstanțelor externe*, adică a condițiilor/împrejurărilor care impulsionează gândirea și fapta umană. Circumstanțele externe, pentru a-l invoca din nou pe C.Flament [16], sunt *toate evenimentele exterioare reprezentării colective, dar care în același timp o vizează la modul cel mai direct*.

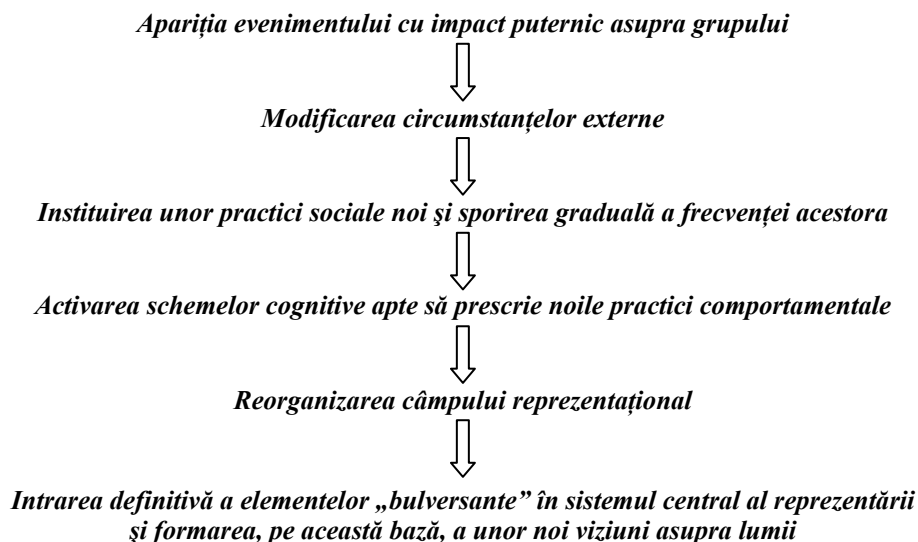
În faza a treia se produce *apariția noilor practici și creșterea frecvenței acestora*. Practicile sociale, după cum am menționat deja, sunt expresia unor regularități obiective legate fie de natura și constrângerile situației în care se află indivizii, fie de plasarea acestora într-o anumită rețea organizațională, istorie sau miză valorică. Cu cât toți acești factori de conjunctură se schimbă mai repede, cu atât mai repede se schimbă și experiențele comportamentale ale respectivelor categorii de actori.

Faza a patra acoperă procesul de *activare a schemelor cognitive care prescriu practicile sociale nou-apărute*. Ajunsă la acest moment, reprezentarea este dominată de structuri condiționale sau, în alți termeni, de prescriptori condiționali care optează pentru un fel de a fi corespunzător tendințelor comportamentale de ultimă oră.

Faza a cincea indică *reorganizarea câmpului reprezentational existent*. Presat din toate direcțiile, acesta se conformează noilor circumstanțe externe și/sau noilor practici comportamentale. Constituția lui, la acest moment, este de așa natură încât (a) permite integrarea experiențelor care mai ieri păreau neverosimile sau inadmisibile, (b) suportă eterogenitățile/antagonismele apărute în cadrul grupului și (c) acceptă netraditionalul în defavoarea tradiționalului.

Faza a șasea, ultima din șirul celor enunțate la început, presupune *intrarea definitivă a elementelor „bulversante” în sistemul central al reprezentării și formarea, pe acest fundal, a unei noi viziuni, a unui nou concept cu referire la oameni și evenimente*.

Schematic, ideile lui C.Guimelli cu privire la transformarea reprezentării sociale pot fi redată în felul următor:

Așadar, după C.Guimelli, sursa metamorfozelor reprezentationale se localizează într-un eveniment exterior excentric apt să influențeze puternic mentalitatea colectivă. Datorită impactului exercitat, se nasc mai apoi tot felul de practici comportamentale netradiționale. Sporirea treptată a frecvenței acestora determină populația grupului să elaboreze/activeze *scheme dormante* capabile să explice sau/și să prescrie noua realitate. Apariția unui fel mai puțin obișnuit de *scheme mentale interpretativ-prescriptive* se soldează, în cele din urmă, cu reprofilarea structurilor reprezentationale existente.

Teza lui P.Mannoni

Cu aproximativ zece ani în urmă, P.Mannoni, autorul binecunoscutei *Les représentations sociales* [17], revine la schemele enucleaționale ale lui C.Flament și C.Guimelli, sugerând, la rândul său, un model de transformare a reprezentării sociale bazat pe *două mecanisme*.

Cel dintâi mecanism, conform lui P.Mannoni, este strâns legat de *modificarea mentalităților*. Imediat ce în „ansamblul predispozițiilor, atitudinilor, deprinderilor, orientărilor intelectuale și morale, cognitive și afective, comune membrilor colectivității” lucrurile încep să ia o turnură mai puțin obișnuită, imediat sau treptat, cum și în „imaginele mentale ale realității ce întrunesc consensul unei multitudini de indivizi” încep să se contureze elemente noi, netradiționale. Chiar și cele mai ancorate reprezentări (precum *dragostea, moartea sau sexualitatea*) nu pot opune rezistență mentalității fluctuante.

Exemplificând, P.Mannoni descrie cum pe parcursul a patru secole a evoluat reprezentarea socială a morții. Dacă în secolul al V-lea, potrivit datelor pe care el a reușit să le înregistreze, moartea era percepută ca *familiară*, iar în secolul al XI-lea și în epoca Renașterii – ca *evenimentială* și, respectiv, barbară, atunci în secolul al XVII-lea perceperea ei cade sub tendința *ocultării*. Toate aceste reprezentări, conchide autorul invocat, sunt relativ distincte, independente unele de altele și supuse în totalitate factorului cultural. Nu există, de regulă, legături între ele sau anumite succesiuni cu păstrarea elementelor de compoziție.

Cel de-al doilea mecanism, în optica lui P.Mannoni, are atribuție directă la *modificarea circumstanțelor externe*. Antrenând diverse elemente situate la nivelul mediului fizic, social, cultural sau/și temporal, această modificare conduce la instituirea unei alte ordini în structurarea reprezentării, dacă nu chiar la dispariția ei. Ansamblul elementelor componente, de această dată, se amplifică ori se simplifică, se izolează sau se combină, apar funcții, schimbări și accente noi. Fiind de natură progresivă, cu posibilitatea reliefării unor perspective de continuitate, mecanismul în cauză trebuie să corespundă, în mod neapărat, cerințelor de *coerență internă și congruență externă*. Oferind precizările de rigoare, P.Mannoni explică că în primul caz este vorba despre necesitatea asigurării unei articulări optime între elementele constituente ale reprezentării (fapt ce ar permite acesteia din urmă să devină o structură accesibilă subiecților), iar în cel de-al doilea caz – despre necesitatea asigurării unei armonizări neîntrerupte între reprezentările circulante și mediul social existent, între felul în care percepem lumea și universul ideologic.

Referințe:

1. Moscovici S. The Phenomenon of Social Representations // Social Representations / R.M. Farr, S.Moscovici (eds.). - Cambridge: Cambridge University Press, 1984, p.10.
2. Doise W., Palmonari A. Caracteristici ale reprezentărilor sociale // Psihologie socială. Aspecte contemporane / A.Neculau (coord.). - Iași: Polirom, 1996, p.24.
3. Neculau A. Reprezentările sociale – dezvoltări actuale // Psihologie socială. Aspecte contemporane / A.Neculau (coord.). - Iași: Polirom, 1996, p.43.
4. Neculau A., Curelaru M. Reprezentări sociale // Manual de psihologie socială / A.Neculau (coord.). - Iași: Polirom, 2003, p.300.
5. Rouquette M.-L. Sur la connaissance des masses. Essai de psychologie politique. - Grenoble: P.U.G., 1994, p.157-158.
6. Șleahțișchi M. Incursiuni în formula compozițională a reprezentării sociale // Revista „Psihologie. Pedagogie specială. Asistență socială”. - 2006. - Nr.2 (3). - P.1-9.
7. Șleahțișchi M. Reprezentarea socială ca fenomen contextualizat // Revista „Psihologie. Pedagogie specială. Asistență socială”. - 2006. - Nr.3 (4). - P.41-47.
8. Șleahțișchi M. Reprezentări sociale și practici cotidiene // Revista „Psihologie. Pedagogie specială. Asistență socială”. - 2006. - Nr.4 (5). - P.17-25.

9. Șleahțișchi M. Elemente noi ca sursă de transformare a reprezentării sociale // Revista „Psihologie. Pedagogie specială. Asistență socială”. - 2007. - Nr.1 (6). - P.1-9.
10. Flament C. Structure et dynamique des representations sociales // D.Jodelet (ed.). Les representations sociales. - Paris: P.U.F., 1989, p.204-219.
11. Flament C. Structure, dynamique et transformation des representation sociales. - Paris: P.U.F., 1994, p.85-102.
12. Morin E. Representation sociale du SIDA // J.C. Abric (ed.). Représentations et pratiques sociales. - Paris: P.U.F., 1994, p.107-108.
13. Guimelli C. La fonction d’infirmière. Pratiques et représentations sociales // Pratiques sociales et représentations / J.-C. Abric (ed.). - Paris: P.U.F., 1994, p.83-107.
14. Guimelli C. Transformation des représentations sociales, pratiques nouvelles et schèmes cognitifs de base // Structures et transformations des représentations sociales / C. Guimelli (ed.). - Paris: Delachaux et Niestlé, 1994, - p.171-198.
15. Șleahțișchi M. Elemente noi ca sursă de transformare a reprezentării sociale // Revista „Psihologie. Pedagogie specială. Asistență socială”. - 2007. - Nr.1 (6). - P.5-6.
16. Flament C. Structure, dynamique et transformation des représentations sociales. - Paris: P.U.F., 1994, - p.86-87.
17. Mannoni P. Les représentations sociales. - Paris: P.U.F., 1998.

Prezentat la 16.10.2007